

Observații cu privire la motivul animalier în toreutica traco-geto-dacă

SERGIU HAIMOVICI

Arta traco-geto-dacă ocupă un loc bine definit în cadrul epocii fierului din sud-estul Europei, avînd trăsături proprii care o circumscriu cu precizie în raport de aceea a altor popoare. Desigur, este meritul lui D. Berciu¹ de a fi arătat, cu destulă evidență, care sînt caracteristicile artei traco-geto-dace. Dacă astăzi putem cu mai mare ușurință să discernem în privința unor tezaure de artă din acea epocă, în privința originii și a apartenenței lor, la geneza acestei arte pe lângă fondul local, ce are un caracter preponderent, au contribuit și influențe multiple, mai cu seamă grecești și scitice, dar și iraniano-ahemenide, iar mai tîrziu, cu probabilitate, chiar celtice. Acești factori străini nu au putut însă decît să se topească în retorta etnică tracă, pentru a crea o artă originală, de o mare vitalitate, complet matură și totodată viguroasă. Unele elemente de stîngăcie și schematism, care-i sînt caracteristice vin tocmai să o deosebească mai cu seamă de arta greacă și de cea iraniano-ahemenidă. Un oarecare sincretism aduce, de asemenea, o doză de naturalețe și originalitate.

Pe lângă motivul geometric, reprezentat în regiunile noastre încă din preistorie, arta traco-geto-dacă folosește pentru decorare motivul vegetal, cel zoomorf și cel antropomorf. Așa cum am precizat în titlul acestei lucrări, ne vom ocupa numai de motivul animalier, figurat pe obiectele prețioase, corelînd aceste reprezentări cu datele cunoscute, referitoare la paleofauna din zonă, contemporană acestei arte.

Sîntem de părere că, de obicei, animalul figurat, fie el ca specie bine definită, fie ca o ființă compozită, nu reprezintă un scop în sine, ci mai degrabă un limbaj figurativ, el exprimînd ceva mai mult decît forma sa ca atare. Neavînd un alfabet prin care să exprime în scris anumite caracteristici de ordin mitico-magico-religios tracii le-au transmis în imagini, deseori și sub formă de animale, care pot reprezenta foarte bine și zei, sau atributele lor.

Arta traco-geto-dacă era în cea mai mare măsură o artă princiară, a vîrfurilor aristocrației. Desigur, această pătură a populației se ocupa și cu războiul și, desăvîrșindu-și măiestria militară, cu vînătoarea, ce aparținea astfel nemijlocit apenajului ei. Iată de ce, pentru a-și arăta forța sa fizică și dominatoare, această pătură suprapusă tindea să execute, în timpul vînătorii, unele acte de bravură, expuse în scenele de pe o parte din obiectele prețioase, pentru a apărea astfel sub aspectul unor eroi, încărcăți chiar cu atribute divine; evident, motivul animalier devenea preponderent în acest context.

Trebuie, de asemenea, să admitem, apropierea de natură nemijlocită a celor ce lucrau atunci obiectele de artă, față de cunoașterea etoecologiei și morfologiei diferitelor specii de animale pe care le reprezentau. Astfel, atunci cînd evidențiau unele caracteristici deosebite sau neconforme, ei doreau adesea fie să pună în valoare mai pregnant anumite particularități de formă și compor-

¹ D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969; idem, *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, București, 1974; idem, *Apulum* 2, 1971, p. 147-154; D. Berciu, F. Preda,

Actes du II Congrès Intern. de Thracologie, I, București 1976 (1980), p. 377-381.

tament, uneori doar presupuse, fie să evidențieze totodată, în unele cazuri, și caracteristici voit apotropaice, pentru a satisface unele dintre cerințele credințelor lor, sau pe ale acelor pentru care lucrau. Nu negăm însă deloc faptul că se poate vorbi și de o modă, ce se transmitea destul de ușor, influențând, printr-o matrită sau alta, printr-un așa zis atelier, sau altul, întreaga artă traco-geto-dacă.

Dacă, în general, traccii de la sud de Balcani și-au văzut oarecum arta lor, într-o bună măsură, înăbușită de masiva influență grecească și apoi elenistică cît și de o puternică componentă irano-ahemenidă, datorită prezenței persane în sud-estul Peninsulei Balcanice la sfîrșitul secolului VI și în prima parte a sec. V î.e.n., nu același lucru se poate spune despre geții de pe ambele maluri ale Dunării, cît și de dacii din întregul Bazin Carpatic. Iată de ce noi ne vom ocupa cu precădere de motivul animalier, care caracterizează arta ce s-a dezvoltat cu deosebire la nord de Balcani, de o parte și alta a Dunării, cît și în Bazinul Carpatic, pe parcursul celor patru perioade ale epocii La Tène, cît și mai tîrziu în etapa dacică, pînă la cucerirea romană, făcînd totodată referiri la fauna existentă în acele vremuri în regiunile sus menționate.

De cînd lumea animală a fost abordată din punct de vedere științific, să spunem odată cu scrierile lui Aristotel, s-a pus problema sistematizării ei. Iată de ce și noi ne vom ocupa de speciile și grupele care sînt reprezentate în toreutică în ordinea lor sistematică.

Peștii

În toate operele de artă sînt reprezentați în exclusivitate pești osoși (teleosteeni).

La Kukova Moghila (Duvanli) au fost găsite două aplici deteriorate care prezintă cu foarte mare naturalitate și acuratețe pești teleosteeni, cu cea mai mare probabilitate ciprinide, pentru care nu se poate stabili însă specia; credem că se evidențiază o oarecare factură grecească².

O piesă interesantă este aceea care provine din tezaurul de la Stîncești³. St. Burda susține că ar fi o emblemă care sintetizează credința despre structura universului (capul de mistreț — pămîntul; corpul de pește — apa; coada de pasăre cu soarele răsărînd — vîzduhul, spațiul). Noi considerăm că doar cu o doză mare de imaginație capul ar putea fi considerat de mistreț. Formația care ar reprezenta caninul inferior (defensa) pornește de pe marginea ventrală a mandibulei și nu din dreptul fantei bucale. Ea este situată posterior în raport de comisura gurii și nu înaintea ei îndreptîndu-se anterior și nu înapoi, către ochi, așa cum este normal pentru o defensă. Botul este prea scurt pentru un mistreț, iar eventualul rit poate fi de fapt gura protractilă a unui pește limicol, la care așa zisa defensă nu reprezintă decît aparatul osos care contribuie la deschiderea largă a ei. Este adevărat că ochiul nu este de pește dar nici de suin, grup specific, cu ochi mici; oarecum neconformă este de altfel și așezarea aripioarei pectorale, situată înaintea fantei operculare (foarte bine marcată de altfel) și nu înapoia ei. În ceea ce privește așa zisa coamă a mistrețului, ea nu este decît o aripioară dorsală prelungă, așa cum se găsește la multe specii de pești. Cu privire la coadă, fără nici un dubiu, ea este de pește, oricît s-ar dori să reprezinte pe aceea a unui alt grup⁴.

Pasărea de pradă, reprezentată pe situla nr. 1, de la Agighiol, ce se găsește actualmente la New York, pe coiful de la Peretu și pe cel actualmente la Detroit cît și pe vasul de la Rogozen⁵, ține în cioc un pește. Acesta este prezentat schematic avînd două aripioare dorsale și două ventrale (lipsește deci una dintre aripioarele perechi, credem că e vorba de cea pectorală). Este foarte posibil ca el să simbolizeze într-adevăr mediul acvatic ca atribut pus sub puterea pasării, întrucît reprezintă clar un fel de specie abstractă, care totodată nu este ținută de pasăre în poziția normală de înghițire.

² H. Danov, *Drewna Trakia*, Sofia 1968, fig. 37 și 38 cu explicația la p. 160.

³ Piesa a fost descoperită de către regretatul Adrian Florescu care mi-a prezentat-o și mie. Ea a ajuns apoi în Colecția Muzeului de istorie a României și a fost publicată de Ștefan Burda în *Tezaur de aur din România*, București, 1979, considerînd-o că aparține sec. V—IV î.e.n. Vezi, în această lucrare, fig. 57—58 și în catalog la nr. 26, p. 67, cît și la p. 72, fig. Cat. 26a.

⁴ Vezi în această privință o figură cu o coadă asemănătoare reprezentînd precis un pește, cu cea mai mare probabilitate o știucă, ținută în ghiare de către o pasăre de pradă și provenind de la Maikop (P. Alexandrescu, *Dacia*, 28, 1984, aplică, fig. 4/6).

⁵ D. Berciu, *Arta...* fig. 27, p. 56 și fig. 64, p. 84; P. Alexandrescu, *Dacia*, 28, 1984, fig. 1/1 și 1/2 p. 86, fig. 2/2 și 2/3 p. 88; B. Nicolov, *ArtaSofija*, 28, 3, 1987, fig. 2 p. 39, fig. 5 p. 42, fig. 6, p. 43.

Pe una dintre aplicile de la Letnița este reprezentată o zeitățe marină (nereidă) încălecată pe un hippocamp⁶. Motivul inițial, evident grecesc, este stingaci și naiv lucrat; corpul uman apare totodată complet acoperit, iar căluțul de mare este cu totul neconform, căci coada în loc să fie răsucită se prelungește mult sub forma unui șarpe. Desigur este o prelucrare tracică, poate cu o altă semnificație simbolică decât cea elenă.

Ofidienii

Acest grup apare bine reprezentat pe obiectele prețioase, dar aproape întotdeauna nu individual (cu excepția unor brățări și *torques*-uri ce se termină cu capete de șerpi) ci în scene cu semnificații foarte diverse. Trebuie să menționăm că ofidienii, în natură, nu prezintă niciodată în zona lor cefalică expansiuni sub formă de coarne, creastă, gușă, etc., dar dacă sînt astfel reprezentați, făuritorii de artă au împrumutat aceste formațiuni de la verii lor saurieni (șopîrlele).

Pe mînerul „sabiei emblemă” de la Medgidia, pasărea de pradă ține în cioc un șarpe nestilizat și cu capul triunghiular (posibil deci un șarpe veninos, o viperă)⁷. Poziția aceasta nu este una naturală, căci o pasăre ce se hrănește cu șerpi îi prinde pe aceștia în ghiare, îi sfîrtecă cu ciocul și apoi îi înghite bucată cu bucată. Situația ar arăta mai degrabă că această pasăre răpitoare ține sub puterea sa, prin șarpe, ca atribut eltonian, pămîntul, sau poate chiar lumea subpămînteană. Menționăm că în reprezentarea foarte complexă de pe vasul cu nr. 162 de la Rogozen⁸ există, de asemenea, o pasăre de pradă cu un șarpe în cioc, situație oarecum analoagă cu aceea de pe sabia de la Medgidia; de altfel un grifon de pe același vas are coada terminată în cap de șarpe.

Pe cnemidele găsite la Agighiol și Vrața figurează, de asemenea șerpi. Astfel pe cnemida nr. 1 de la Agighiol⁹, se observă doi șerpi, cu partea posterioară înfășurată, coborîndu-și capetele, unul spre fruntea calului unui călăreț, iar altul spre ciocul unei păsări, cu capul stilizat și probabil, tot cu corp, de șarpe; capul șerpilor este scurt și lat, iar limba trilobată (nu bifidă ca în realitate). Pe cnemida nr. 2, cei doi șerpi, avînd capul cu totul neconform¹⁰ (nu se aseamănă cu regiunea cefalică a niciunui animal) coboară către două capete de păsări stilizate, ce se continuă cu un corp serpentiform. La cnemida de la Vrața¹¹ de pe laturile feței omenești coboară o pereche de șerpi care se termină cu corpuri de felide, probabil de lei; ceva mai jos doi șerpi cu porțiunea posterioară înfășurată, se desfășoară pentru a se termina cu capete de lei foarte expresive; mai jos există, de asemenea, o pereche de șerpi desfășurați, capetele lor fiind transformate în niște animale de pradă cu botul alungit, ochi mari, migdalați și urechi alungite înainte, ce seamănă mai degrabă cu niște canide. Credem că ai ales șerpilor de pe cnemida de la Vrața deveniți animale ofidiomaliene au fost concepuți cu un caracter apotropaic, deși figurile omenești nu apar deloc frumoase pe toate cele trei cnemide, spre deosebire de situația de pe un *gorgoneion* tipic grecesc.

Într-un alt context, șarpele figurează pe obrăzarul drept al coifului de la Băiceni¹², așezat sub piciorul de dinapoi al scaunului pe care se află personajul; este greu de precizat rolul său în această probabilă scenă de cult, animalul avînd poate un caracter magic.

Pe o aplică de la Letnița se găsește, alături de un personaj feminin cu corpul complet acoperit, un șarpe cu trei capete¹³. S-ar presupune că personajul feminin ar fi Core, iar monstrul cu trei capete, poate, un fel de cerber, ce ar conduce sufletele în lumea subpămînteană (rol psihopomp), sau ar reprezenta păzitorul acestor ținuturi. Dar motivația reprezentării în accepțiunea tracică poate să fie cu totul alta decât în cea elenă.

⁶ I. Venedikov, *Les trésors d'art des terres bulgaires* (Le trésor de Letnitsa), Sofia 1966; M. Oppermann, *Thraker*, 1984, fig. 59.

⁷ D. Berciu, *Arta...*, fig. 3, p. 21.

⁸ B. Nicolov, *Izkustvo*, 6/1986 p. 35; *The new Thracian Treasure from Rogozen, Bulgaria*, London 1986, fig. 162 a, p. 62.

⁹ D. Berciu, *Arta...*, fig. 13, p. 45.

¹⁰ *Ibidem*, fig. 14 și 15, p. 46 și 47.

¹¹ I. Venedikov, T. Gherasimov, *Trakiiskoto izkustvo*, Sofia 1973, fig. 231-34.

¹² M. Petrescu-Dimbovița, M. Dinu, *Dacia*, 19, 1975, p. 107 și fig. 4.

¹³ M. Oppermann, *op. cit.*, fig. 59; L. Ognenova-Marinova, *Actes du II Congrès Internat. de Thracologie I*, București, 1976 (1980), p. 421; fig. 4.

Tot pe aplice, de data aceasta de la Agighiol, și anume pe acelea ce reprezintă capete de ursuleți figurează și șerpi¹⁴; intrucît figurile ursuleților nu au nimic feroce în expresia lor, credem că nici șerpii respectivi nu pot avea deloc un rol apotropaic.

În etapa dacică există un număr mare de brățări de argint și *torques*-uri la care motivul șarpelui este prezent, el pretindu-se de altfel la alcătuirea capetelor acestor obiecte de podoabă. Astfel la Bălănești¹⁵, Coadă Malului¹⁶, Transilvania (fără precizare)¹⁷ ș.a. se constată că partea postcefalică a brățărilor (motivul „gîtul șarpelui”) este prelucrat astfel încît apare lătită; cu multă imaginație am putea spune că este vorba de o reprezentare a cobrei, știut fiind faptul că, în regiuni mai apropiate de zona noastră, ca de exemplu în Egipt, se găsesc asemenea șerpi (*Naja haji*) cunoscuți din antichitate, căci, cu mare probabilitate, Cleopatra s-a sinucis, lăsîndu-se mușcată de către un asemenea exemplar. În ceea ce privește capul propriu zis al unora dintre brățări și *torques*, ca cele de la Feldioara, Ghelnița Cărpiniș ș.a.,¹⁸ stilizarea este foarte accentuată, dar la altele, cum ar fi cele de la Marca¹⁹, Moroda²⁰, Orăștie²¹, se precizează din ce în ce mai bine un cap ce se aseamănă cu cel al unui dragon. Apare deci un fel de animal ofidiomanalian, care, așa cum știm, figurează pe Columna lui Traian, ca steag al dacilor, devenind ulterior, peste veacuri, balaurul din folclorul nostru.

Ofidienii sînt destul de comuni în fauna regiunilor noastre. Ca animale lipsite de membre, tiritoare, cu singe rece și cu privirea fixă și sticloasă în lipsa pleoapelor, creau desigur o stare de frică și nesigurantă, ca și astăzi. Totuși se pare că, reprezentînd un element chhtonian prin excelență, acesta era un fel de păzitor al vetrei și credem că, la traco-geto-daci, trebuie scotit mai degrabă un element benefic decît malefic, caracterul apotropaic poate și magic, datorîndu-se, probabil, mai cu seamă părților neconforme, supraadăugate, ce-i schimbau înfățișarea reală.

Păsările

Din acest grup, foarte bine reprezentate în toreutica traco-geto-dacă sînt păsările răpitoare, care însă, în accepțiunea naturaliştilor, reprezintă o noțiune cu o sferă mult mai largă decît aceea găsită în imagistica de pe obiectele prețioase la care ne vom referi. Nu numai că nu apar deloc unele răpitoare dintre paseriforme, așa cum sînt de exemplu sfrînciocii, (laniidele) dar lipsesc totalmente și răpitoarele de noapte (strigidele) care figurează de exemplu la greci (Atena este reprezentată de obicei însoțită de o cucuvea). Chiar dintre răpitoarele de zi (falconiformele) doar grupa acvilelor este bine reprezentată. De fapt acestea (adică aigle, eagle, Adler) sînt adevăratele răpitoare, căci ele prind ghiarele lor puternice prada vie terestră (șoimii o apucă de obicei din zbor), o sfirtecă cu ciocul lor puternic și ascuțit și o înghit bucată cu bucată. Celălalt grup de falconiforme, adică vulturii (vautour, vulture, Geier), se hrănesc de obicei cu hoituri și au ghiarele mult mai boante și degetele mai slabe; gîtul lor este de obicei gol, iar pe cap poartă expansiuni carnoase.

Pe mînerul „sabiei emblemă” de la Medgidia este reprezentată deci o acvilă de al cărui cioc atîrnă un șarpe. Am arătat că poziția aceasta a reptilei este cu totul nefirească și că pasărea ar fi trebuit să o fi apucat cu ghiarele, dacă intenționa să o mănince. Toate răpitoarele din regiunile noastre se hrănesc, ce e drept, și cu șerpi, una dintre ele, *Circaetus gallicus* (șerpar), făcînd-o cu predilecție, dar nici una nu-i înghite întregi (nici nu ar fi cu putință acest lucru), ci îi fărîmițează cu ciocul, ținîndu-i strîns cu ghiarele degetelor. Este deci evident că ni se prezintă o imagine simbol a cărei explicație am căutat să o dăm. O situație asemănătoare există și în cadrul imagisticii foarte complexe și heterogene de pe vasul nr. 162 de la Rogozen, doar că aici pasărea de pradă este departe de a avea suplețea și mărișia unei acvile. Placa matriță de la Garcinovo²² are în componența sa și o pasăre de pradă relativ stilizată, dar proporțional alcătuită, ciocul fiind totuși ușor exagerat de mare.

¹⁴ D. Berciu, *Arta...*, pag. 61—64 și fig. 43/2, 3 și 44/1, 2.

¹⁵ R. Florescu, *Arta Dacilor*, București, 1968, p. 45 și fig. 26.

¹⁶ D. Berciu, *Arta...*, p. 188, fig. 116.

¹⁷ R. Florescu, *Arta Dacilor*, p. 48 și fig. 36.

¹⁸ R. Florescu, I. Miclea, *Tezaur Transilvane*, București, 1979, p. 21—22.

¹⁹ *Ibidem*, p. 23 și fig. 13—15.

²⁰ *Ibidem*, p. 24 și fig. 16.

²¹ *Ibidem*, p. 25 și fig. 20.

²² Lucrarea de la nota 11, fig. 132.

În etapa dacică pe o falera de la Surcea ²³, deasupra capului personajului, apare de asemenea o pasăre, care prin aspectul general pare să fie tot o pasăre de pradă.

Este cazul să ne oprim mai îndelung asupra păsării de pradă de pe o serie de situle și coifuri ²⁴ la care ne-am mai referit. Aceasta prezintă evident un număr de caracteristici ce-i exagerează caracterul de „bird of prey”, având mai ales degetele (trei în loc de patru) puternice și cu ghiare foarte ascuțite. Ea ține strâns în ghiare un iepure, iar de cioc îi atârână un pește). Desigur, o pasăre prădătoare nu poate executa concomitent ambele acțiuni. Prinderea iepurelui apare normală, căci este forma prin care acvilele vinează prada vie. Ținerea în cioc a unui pește într-o poziție nefirească are desigur doar caracter de simbol. Există falconiforme care vinează cu precădere pești, ca de exemplu, în regiunile noastre, codalbul (*Haliaetus albicila*) și vulturul pescar (*Pandion haliaetus*) care îi prind însă cu ghiarele, îi sfirtecă și apoi îi înghit (chiar păsările de apă piscivore, care se hrănesc cu pești întregi, îi apucă de mijlocul corpului, deci îi așează perpendicular pe axa ciocului pentru a putea executa procesul de înghițire). Este poate bine să precizez că pe unele monede ale cetățivilor grecești de la Pontul Euxin sînt figurați vulturi pescari, dar cu peștele în ghiare ²⁵ și nu în cioc. Pasărea respectivă are totodată și un corn, element cu totul neconform. Credem că și acest caracter, de acord cu cele susținute de P. Alexandrescu ²⁶, ar reprezenta un atribut de întărire al puterii (fără însă ca respectivul corn să aibă caracteristicile unui corn al *ibexului*). Așadar este probabil ca această pasăre simbol să aibă ca atribut puterea asupra pămîntului reprezentat prin iepure, asupra apelor, prin peștele din cioc și în general asupra întregii lumi înconjurătoare, prin forța și mărția ce o degajă ²⁷.

Amintim că pe situlele unde există pasărea unicorn, inclusiv pe cea de la Rogozen, apar pe frizele superioare capete de păsări care, mai mult sau mai puțin schematic, reprezintă de asemenea capetele ale unor păsări de pradă. Totodată, pe aplice sub formă de vârtej, găsite în unele din tezaurile traco-getice se folosește capul păsărilor de pradă uneori cu ciocul exagerat de puternic și cu virful său chiar răsucit. Toate acestea arată locul de prim ordin pe care-l ocupă păsările răpitoare în toreutica traco-geto-dacă și că acest fapt nu poate fi considerat doar o modă, ci trebuie să aibă semnificații mult mai adînci, mitico-magico-religioase.

Totuși pe lingă reprezentările păsărilor de pradă, își fac loc mult mai rar și alte păsări din fauna regiunilor noastre. Astfel, pe cnemida de la Vrața ²⁸, figurează o pasăre care se aseamănă prin capul mic și corpul îndesat mai degrabă cu un galinaceu decît cu o răpitoare. Pe falera de la Galice ²⁹, personajul este însoțit pe ambele laturi de niște păsări mici, care par a fi porumbel. Pe toarta unui vas dacic de bronz de la Costești, se pot distinge bine capetele unor păsări de apă ³⁰ (cu probabilitate lebede), iar pe toarta unui alt vas de bronz din același loc, probabil capete de galinacee ³¹.

Este normal ca tot în cadrul acestui grup să ne ocupăm de animale fantastice, care într-o măsură sau alta sînt legate de păsări.

Astfel ar fi vorba mai întîi de păsări cu corp de șarpe (cum am văzut că există pe cnemidele de la Agighiol), dar mai ales așa cum figurează ele pe obrăzarul sting al coifului de la Băiceni ³². Nu este cazul să stabilim analogii nesăbuite, dar menționăm că la culturile precolumbiene din Mexic erau figurate asemenea ființe aviofidiene, pasărea cu corp de șarpe Quetzalcoatl.

În al doilea rînd, trebuie să ne oprim la grifoni, animale cu cioc și aripi de pasăre, dar cu restul capului și corp de mamifer prădător, adică fiară, avînd membrele terminate cu ghiare, care spre deosebire de primele, figurează mult mai des în toreutica traco-geto-dacă. Foarte frumos reprezentat este un asemenea animal pe o aplică de la Letnița în luptă cu un leu ³³; se constată că prezintă și o creastă, atribut împrumutat evident de la reptilele sauriene. Pe o altă aplică de la Letnița un grifon, de data aceasta reprezentat fără creastă, atacă un căprior ³⁴. Pe un vas de

²³ M. Gramatopol, *Artă și Arheologie dacică și romană*, București, 1982, Pl. 19, g.

²⁴ Vezi trimiterile de la nota 5.

²⁵ M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 156.

²⁶ P. Alexandrescu, *Dacia*, 28, 1984, p. 85—97.

²⁷ Să ne amintim de acvilele de pe steagurile romane și napoleonine și de faptul că aceste păsări au fost și sînt reprezentate pe stemele unor principate și țări feudale, moderne și chiar contemporane.

²⁸ I. Venedikov, T. Gherasimov, *op. cit.*, fig. 234.

²⁹ *Ibidem*, fig. 354.

³⁰ R. Florescu, *Arta Dacilor*, p. 53 și fig. 47.

³¹ *Ibidem*, p. 54 și fig. 48.

³² M. Petrescu Dimbovița, M. Dinu, *op. cit.*, la nota 12, p. 108 și fig. 4.

³³ I. Venedikov, *op. cit.*, la nota 6,

³⁴ *Ibidem*.

la Borovo grifonul, avind creastă, dar și coadă tipică de leu, sfișie o ciută³⁵. Un foarte reușit asemenea animal fantastic figurează pe o aplică de aur găsită în mormintul de la Kralovo³⁶. În zona nord dunăreană, la Gurbănești, în mormintul nr. 2 din movila 2, s-a găsit o placă de aur ce poartă pe ea un grifon, destul de stilizat (alături de un cerb)³⁷, iar pe o faleră de la Surcea, din etapa dacică, este reprezentat același animal fantastic³⁸. Uneori este reprezentat doar capul animalului, ca pe aplica frontală găsită în mormintul de la Agighiol³⁹, sau ca pe cea descoperită la Lucovit⁴⁰; la Brezovo, pe aplice, grifonii au un cioc foarte caracteristic de pasăre răpitoare cu „dintele” specific pentru grupa șoimilor, dar în rest capul este de mamifer, avind urechi dezvoltate și o coadă⁴¹.

Reprezentarea acestor animale fantastice avimamaliene au probabil o motivație care nouă însă ne scapă. Ne rămâne doar să spunem că peste veacuri ele au devenit zgriptorii din folclorul românesc.

Mamiferele

Rozătoarele sînt reprezentate doar prin *iepure*, care apare rar în torentica traco-geto-dacă. Acesta nu figurează niciodată în mod singular, ci doar acolo unde, pe situle și coifuri, găsim pasărea răpitoare cu corn care-l strînge în ghiare⁴². El apare astfel destul de stingaci și chiar schematic reprezentat încît, mai ales pe vasul de la Rogozen⁴³, aproape că nu l-am mai putea încadra la specia respectivă. Cu toate că are, în general, urechile nu prea alungite și membrele posterioare, aproape egale în lungime cu cele anterioare, totuși sîntem precis în fața speciei *Lepus europeus* (iepure, lievre, hare, Hase), singura ce se găsește în sud-estul Europei și nu a lui *Oryctolagus cuniculus* (lapinul, lapin de garenne, rabbit, Kaninchen) cu care imaginile de pe situle și coifuri seamănă mai bine. Această din urmă specie însă, strămoșul iepurelui domestic, nu era răspîndită în antichitate decît în sud-vestul continentului, încît Aristotel de exemplu, (deci în sec. IV î.e.n.) nu vorbește de ea și abia în sec. I î.e.n., scriitorii latini o menționează ca fiind adusă în Italia din Spania. Astfel Hoddinott greșește cînd spune că ea se găsea în Tracia⁴⁴.

Carnivorele sînt un grup de animale relativ comune în reprezentările de pe obiectele prețioase traco-geto-dace.

Căințele nu apare totuși deloc frecvent, încît a fost pus în evidență doar pe puține odoare. Astfel el se găsește pe centura de la Lovet⁴⁵, sub picioarele calului și, cu tot schematicismul, se poate imediat constata că este reprezentat printr-un individ de talie mare, cu picioare înalte, trupul subțire și capul prelung, adică am putea spune de un tip ce seamănă cu ogarul. De asemenea, pe vasul nr. 158 de la Rogozen⁴⁶, în zona superioară a sa, zeița inaripată ține cite un ciine în fiecare mîna, ciini de talie mică, cu trupul proporționat; în registrul inferior, de o parte și de alta a unui taurin se găsesc cite doi ciini în poziție de fugă, animale de asemenea cu trupul proporționat, dar cu botul scurt, corpul gracil, dar talia mare, cit și o coadă disproporționat de lungă.

Am arătat, pe baza materialului paleofaunistic⁴⁸, că geto-dacii țineau ciini la care începuse de atunci o diferențiere rasială, căci aveau talii destul de diverse, existînd probabil și așazișii ciini pentru divertisment, de talie foarte mică. Se poate observa prezența unor ciini mari, unii dintre ei, adaptați pentru fugă, de tipul ogarilor, cit și ciinii ținuți de către personajul inaripat, care ar putea face parte din categoria celor de divertisment. De asemenea, că aristocrația folosea la vînătoare ciini de hăitujală, buni alergători cu care urmăreau sălbătăciunile de talie mare, mistreții și cervideele (așa-zisa *chasse à courre*). Trebuie să ne reamintim că în legenda lui Acteon, acesta, cînd a surprins-o pe Artemis făcînd baie, era înconjurat de o haită de ciini de vînătoare.

³⁵ D. Ivanov, Actes du II Congrès Internat. de Thracologie, I, p. 398, fig. 6.

³⁶ M. Oppermann, *op. cit.*, fig. 62.

³⁷ D. V. Rosetti, Materiale I, 6, 1959, p. 865 și fig. 6.

³⁸ M. Gramatepel, *op. cit.*, pl. 19, c.

³⁹ D. Berciu, *Arta...*, p. 59 și fig. 18/3.

⁴⁰ M. Oppermann, *op. cit.*, fig. 64.

⁴¹ I. Venedikov, I. Gherasimov, *op. cit.*, fig. 262.

⁴² Vezi trimiterile de la nota 5.

⁴³ B. Nikolov, *ArhSofija*, 28, 3, 1987, p. 39, fig. 2.

⁴⁴ *Thracian Treasure from Rogozen*, p. 21.

⁴⁵ I. Venedikov, T. Gherasimov, *op. cit.*, fig. 250.

⁴⁶ B. Nicolov, *Izkustvo*, 6/1986, p. 26.

⁴⁷ Vezi nota 23.

⁴⁸ S. Haimovici, *Thraco-Dacica*, 8, 1987, p. 151—152.

Lupul este și mai puțin reprezentat decât ciinele. El apare foarte clar doar pe o serie dintre aplicile ce constituie comoara de la Letnița⁴⁰. Pe una dintre ele cavalerul ecvestru, care atacă ursul, a doborât de acum un lup care este în poziție răsturnată sub picioarele calului: pe alta lupul se găsește plasat pe ciupa calului înapoia cavalerului, pe o a treia lupul a atacat o ciută, pe care a apucat-o de grumaz. În ceea ce privește imaginile de pe fundul celor trei situle găsite pe teritoriul României⁵⁰, la nici una dintre ele, ca fiara ce atacă mistrețul (porcul), nu este posibil să fie asimilată cu un lup; doar pentru situla de la Rogozen⁵¹ ea ar putea întruhipa această specie.

Ursul apare, de asemenea, pe una din aplicile de la Letnița⁵², cavalerul ecvestru atacind fiara, care s-a ridicat pe picioarele de dinapoi, pentru a se apăra; scena este plină de dinamism și de vigoare cu toată stingăcia execuției.

În tezaurul de la Agighiol se găsește un număr mare de aplici reprezentind capete de ursuleți⁵³, de obicei împreună cu șerpi ce-i mărginesc. Aceste piese nu au deloc un caracter apotropaic, ci dimpotrivă, ele degajă un sentiment de plăcere și seninătate, întrucit figurile apar hazlii, fiind totuși foarte natural executate, inconfundabile cu o altă specie de carnivor.

Trebuie să facem mențiunea că ursul era bine cunoscut de traco-geto-daci, întrucit în acea vreme el nu era cantonat doar în Balcani și Carpați ca astăzi, ci răspindit și în zonele de joasă altitudine, după cum ne-o atestă resturile sale osoase găsite atât în așezări din epoca La Tène, dar chiar și de mai târziu, de la începutul erei noastre, în stațiuni situate chiar și în cîmpie. Se pare, de asemenea, că Zamolxis purta pe umăr o piele de urs⁵⁴.

Dintre carnivore, un loc aparte îl ocupă felidele, din cadrul acestei grupări făcînd parte, în primul rînd, leul.

Leul. Considerăm că această specie este bine reprezentată în torentica traco-geto-dacă, ca de altfel pe obiectele prețioase ale multor popoare. El apare fie singular, fie pe scene împreună cu alte animale sau cu oameni, în postură de fiară care atacă sau este atacată, dar posibil și ca un animal oarecum îmblînzit.

Pe o placă de aur de la Bosovo Moghila (Duvanli) este reprezentat un leu mascul⁵⁵ de factură poate ahenenidă, neavînd nimic fioros, și fiind foarte expresiv. O placă de scut de la Panaghiuriște are, de asemenea, un leu mascul⁵⁶ care privește spre un mistreț, dar caracterul este net decorativ, căci animalul nu e deloc prezentat ca o fiară. Nu același lucru putem spune despre leii de pe placa matrită de la Garcinovo⁵⁷, la care individul mare ce privește spre cerbul ingenunchiat este parcă anume stilizat pentru a fi cît mai fioros; cu un aspect ușor blind, apar leul mic de pe crupa cerbului, cît și cai din registrul inferior.

La Lucovit, leul se găsește pe aplici. Astfel pe una din ele, el atacă un căprior (sau poate un cerb) prezentat în fugă, sărîndu-i în spate și prînzîndu-l de grumaz; pe alta, un cavaler ecvestru l-a doborât, încît el se găsește sub picioarele calului⁵⁸. Pe o aplică de la Letnița, despre care am mai vorbit⁵⁹, leul se găsește în luptă cu un grifon.

În cadrul comorii descoperite la Rogozen, găsim pe unele vase scene în care figurează leul. Astfel pe vasul cu nr. 156 un leu atacă o ciută sărîndu-i în spate și apucînd-o de grumaz⁶⁰; tot un leu apare pe complexa figurație a vasului 162⁶¹. Cea mai interesantă este scena de pe vasul 155; aici la stînga și dreapta, cite un personaj feminin (zeița vinătorii?) este încălecat pe o leoaică (care reprezintă puterea zeiței asupra lumii animale, sau pur și simplu este vorba de leoaice îmblînzite, lucru destul de plauzibil), iar la mijloc un leu atacă un cervideu (noi spunem, un cerb lopătar⁶²).

De partea noastră a Dunării, deși numărul de piese cu reprezentări de lei este mai mic, totuși e revelator faptul că acest animal apare și aici, și anume în cadrul tezaurului de la Craiova. Astfel există o aplică frontală cu un cap de leu foarte expresiv, fiară desigur menită să confere

⁴⁹ Vezi nota 6.

⁵⁰ B. Nikolov, *op. cit.*, la 43, p. 42, fig. 5.

⁵¹ *Ibidem*, p. 41, fig. 4.

⁵² I. Venedikov, *op. cit.*, nota 6.

⁵³ D. Berciu, *Arta...*, fig. 18/6, 9, 10; fig. 43/2, 3; fig. 44.

⁵⁴ R. Vulcănescu, *Mitologie română*, 1985, p. 501; Porphyrios, *Vita Pythagorae*, 14.

⁵⁵ I. Venedikov, T. Gherasimov, *op. cit.*, fig. 213.

⁵⁶ *Ibidem*, fig. 244.

⁵⁷ *Ibidem*, fig. 152.

⁵⁸ M. Gramatopol, *op. cit.*, pl. 24, e, f.

⁵⁹ Vezi nota 33.

⁶⁰ *Thracian Treasure from Rogozen*, p. 59.

⁶¹ *Ibidem*, p. 62, fig. 162 a.

⁶² *Ibidem*, p. 59, fig. 155.

un caracter apotropaic piesei respective de harnașament⁶³. Se găsesc totodată alte două aplice reprezentînd lei, la care nu este prezentă coama, iar animalele au pe corp benzi transversale hașurate și altele cu cercuri⁶⁴. Există, de asemenea provenind din colecția Severanu, un *rhyton* ce se termină cu un cap de leu, stilizat de altfel, care după figurile de războinici reprezentate pe corn, par a fi, după M. Gramatopol, tot de origine getică⁶⁵.

Leul, cel mai puternic carnivor, și cu aspectul său măreț datorat coamei masculului, a atras atenția făuritorilor de artă, a inspirat scriitorii, el ajungînd într-un fel, regele animalelor. Greu de vînat, cei ce-l doborău, mai ales prin lupta corp la corp și fără arme, deveneau pentru contemporanii lor niște eroi⁶⁶, încît desigur aristocrația traco-geto-dacă vedea în această specie un fel de summum al puterii, al vitejiei, al măreției.

În privința leului se pune întrebarea în ce măsură el era cunoscut de toreții traco-geto-daci, sau motivul animalier respectiv a fost împrumutat de la alte popoare. Există o serie de date, pe de o parte arheozooloogice, iar pe de altă parte rezultate din izvoarele scrise, care arată, cu cea mai mare probabilitate, că lumea antică din sud-estul Europei cunoaște direct leul.

Astfel, în Cîmpia Panonică, dincolo de Dunăre și între acest fluviu și Tisa au fost găsite mai multe resturi osoase de leu provenite din patru așezări aparținînd neoliticului și eneoliticului (între 3500—2500 î.e.n.)⁶⁷. De cealaltă parte a Bazinului Carpatic, în Bugeacul din sudul Basarabiei, de asemenea s-au descoperit nouă fragmente de leu în așezarea de la Maiaki (cultura Usatovo) și unul singur în aceea din orașul Bolgrad (cultura Gumelnița — probabil, spunem noi, e vorba de aspectul Foltești—Aldeni⁶⁸), deci tot din mil. III î.e.n. Se cunosc date care arată că s-au găsit resturi de lei în săpăturile executate în diferite etape la Olbia⁶⁹, dar este posibil ca aceste animale să fi fost aduse pentru jocuri în puternica cetate de la limanul Bugului. Din păcate, pe teritoriul de la nordul Mării Negre, nu se mai cunosc alte resturi paleofaunistice aparținînd acestei specii, ci doar obiecte cu reprezentări ale sale, provenite din diverse curgane scitice⁷⁰. În Caucaz, însă, specia s-a păstrat probabil pînă în sec. X e.n.⁷¹.

În Peninsula Balcanică leul se găsea încă în Peloponez spre sfîrșitul mil. II î.e.n., căci au fost descoperite resturi ale acestei specii la Tyrînt în Argolida⁷² (de altfel Nemea, locul de proveniență a leului ucis de Herakles se găsește tot în Argolida). Săpăturile executate la Kastanas pe riul Axios (Vardar), în actuala Macedonie grecească, au pus în evidență resturi de leu relativ bogate, cele mai recente provenind din stratele datate cam la 700—600 î.e.n.⁷³.

În ceea ce privește datele scrise, Herodot arată că atunci cînd trupele lui Xerxes treceau (în 480 î.e.n.) cam pe la nordul Peninsulei Calcidice (deci nu departe, spunem noi, de fluviul Axios), leii atacau și omorau cămilele ce duceau poverile armatei⁷⁴. Imediat apoi el relatează că, în Europa, lei se găsesc doar între riul Nestos (Mesta, ce alcătuiește granița între Macedonia și Tracia grecească) și Acheloos⁷⁵ (Aspropotamos ce curge prin Acarnania și se varsă în golful Patras) — deci dacă privim harta, pe o zonă de o lărgime de aproape 350 km din Grecia continentală. Credem că spusele lui Herodot sînt reale, căci nu trecuseră nici 50 de ani de la al doilea război medic, cînd el a străbătut țînutul în cauză, intrucît a vizitat Abdera și Pella. Aristotel, aproximativ cu un secol mai tîrziu, indică aceeași răspîndire a leului în Grecia⁷⁶. Se pare că el a mai existat acolo pînă în sec. I e.n., Dio Chrysostomos (*Orationes XXI*) susținînd că leii dispăruseră din Europa la sfîrșitul sec. I e.n.⁷⁷

⁶³ D. Berciu, *Arta...*, p. 132—33, fig. 100 și 101/2.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 130 și fig. 96—97.

⁶⁵ M. Gramatopol, *ARHA*, I, 1970, p. 132, fig. 2—4; același, *Artă și arheologie dacică și romană* pl. 50, c. Rhytonul despre care M. Gramatopol afirmă că este din corn s-a constatat a fi în realitate din ceramică și ar fi oportunit, ca printr-o analiză chimică, să se stabilească dacă este într-adevăr o piesă antică, sau nu cumva reprezintă un fals.

⁶⁶ Vezi în această privință faptele de vitejie ale lui Samson (*Judecătorii*, 14, 6), ale lui David, înainte de a deveni rege (*Samuel I*, 17, 31—36) ale lui Heracles, care a omorît leul din Nemea, tot cu mina goală și apoi i-a purtat blana cu fală toată viața.

⁶⁷ I. Vörös, *FolArh.*, 31, 1983, p. 33—48.

⁶⁸ V. I. Bibikova, *Vestnik zoologii*, 1, 1973, p. 57—63.

⁶⁹ Vezi datele respective în V. I. Tzalkin, *MIA*, 53, 1960, p. 78.

⁷⁰ N. Veresciaghin, *Mekopitaiuscie Kavkaza*, Moskva 1959, p. 271—72.

⁷¹ *Ibidem*, p. 519.

⁷² J. Boessneck, A. von den Driesch, *AZA*, 1979, p. 447—449; *Ibidem*, 1981, p. 257—258.

⁷³ C. Becker, *Kastanas*, Bd. 5 (*die Tierknochenfunde*) Berlin 1986, p. 167—173.

⁷⁴ Herodot, *Cartea VII*, 75 (Herodot, *Istoriei II*, p. 229).

⁷⁵ *Ibidem*, *VII*, 76, p. 229.

⁷⁶ Aristotel *VI*, 31 și *VIII*, 38 (Aristoteles, *Tierkunde*, la p. 297 și 371).

⁷⁷ Vezi Note la *Cartea VII*, în Herodot, *Istoriei II*, p. 501, nota 332.

Desigur, numai găsierea unor resturi paleofaunistice ale leului la nord de Balcani în epoca La Tène ar reprezenta argumentul irefutabil pentru prezența speciei în aceste ținuturi din Bazinul Carpatic și deci cunoașterea lui directă de către geto-daci. Totuși, în așteptarea foarte posibilă a acestui eveniment, noi sintem de părere că nu trebuie să căutăm prea departe sursele de inspirație pentru toreuți, cel mult la sud de munții Haemus. Dar nici imaginația nu are dreptul să treacă de un anumit prag. Astfel un folclorist, G. Iza, susține că aria de răspindire a motivului leului în colindele românești coincide geografic cu cea de răspindire a leului de peșteră în România⁷⁸. Ori, dacă s-ar putea ca leul actual, *Panthera leo* să fi existat, cîndva demult, pe teritoriul țării noastre el totuși nu ar fi putut influența direct folclorul românesc. Cu atît mai mult leul de peșteră, *Panthera leo spelunca*, care s-a stins de multe milenii, nu ar fi putut să o facă.

Nu știm dacă, pe lângă leu, vreun alt felid figurează pe odoarele cu adevărat traco-geto-dace, uneori fiind greu de deosebit pe o figură stilizată o specie de alta, mai cu seamă cînd ele nu sînt prezentate din profil. Ar fi de luat în considerare pantera, leopardul și eventual risul, dar credem că amîndouă lipsesc cu totul.

Pe lângă felide, reprezentate așadar prin leu, ar mai fi de luat în considerare și hienidele, tot carnivore cu botul scurt, dar care doar atunci cînd sînt privite din profil se deosebesc cu totul de primele.

Hiena. Se pare că pe o aplică, probabil frontală, din tezaurul de la Agighiol este reprezentat ă o hienă văzută din față⁷⁹. Ea se deosebește într-adevăr de capul unui felid, tipic prin faciesul ei de brută, degajînd un sentiment de neliniște. Un cap asemănător, foarte expresiv, se găsește și pe placa ataș a „sabiei emblemă” de la Medgidia⁸⁰. Hienele nu au făcut parte în holocen din fauna Europei. Ele se găsesc în Africa, la sud de Sahara, iar în Asia ocupă porțiunea sud-centrală a continentului, ajungînd pînă în Caucaz. Astfel, imagistica acesteia în arta traco-geto-dacă a fost luată prin împrumut, fie din lumea greacă, fie direct din cea iraniană.

Întrucît sintem obligați ca, într-un fel, să sistematizăm animalele reprezentate pe obiectele de artă, trebuie să găsim locul și acelor ființe fantastice, care, în mare, se aseamănă cu carnivorele, atît morfologic, cit și prin unele caracteristici de comportament ce reies clar din aspectul lor. Cele mai multe, ca cele reprezentate pe fundul celor trei situle, găsite pe teritoriul României, și friza inferioară a acoperitoarei cefei a coifului de la Coțofenești⁸¹ sînt niște animale de pradă („voracious beasts”) fiare, care, cu puține excepții, înghit cîosvîrte de animale (mai ales membre de copitate cu care într-adevăr marile carnivore se hrănesc), dar care concomitent, apicoape toate, au și aripi; aceste aripi prezintă o caracteristică ce vrea să sugereze vitezele și celeritatea lor, atît de necesare pentru a putea prinde prada, sau sînt doar atribute fără un scop în sine, care contribuie doar la conturarea caracterului de ființă fantastică? Este greu să răspundem la această întrebare, căci este imposibil să ne transpunem în intențiile pe care le-a avut toreutul ce le-a executat. Asemenea fiare caracterizează, așa cum bine arată P. Alexandrescu⁸² și tezaure de artă ale altor popoare antice și, sub alt context, le găsim zugrăvite pînă și pe splendidele monumente medievale din nordul Moldovei. Friza superioară a acoperitoarei cefei a coifului de la Coțofenești prezintă niște animale fantastice pe care ne este imposibil, cu toată bunăvoința, să le încadrăm în vreun grup sau altul de viețuitoare. Același lucru este valabil și pentru cele două animale ce se găsesc pe discul anterior al aplicii frontale din tezaurul găsit la Bișeni⁸³, atît de compozită (probabil ca rod al unei imaginații cu totul ruptă de realitate) fiind alcătuirea lor.

Un alt grup mare ce apare reprezentat în toreutica traco-geto-dacă, este cel al artiodactilelor, adică al animalelor ierbivore cu degete perechi. Ele se impart în nerumegătoare, reprezentate prin suine și în rumegătoare — strict ierbivore — între care găsim cavicornelle pe de o parte și cervideele pe de altă parte.

Suinele care cuprind *mistrețul* și *porcul* figurează de obicei pe obiectele prețioase, ca animale vinate, fie de către om fie de către carnivore și doar excepțional în mod singular. Trebuie să menționăm de la început că diferențierea pe imagini dintre mistreț și porc (în sensul unui porc primitiv, așa cum îl aveau traco-geto-dacii⁸⁴) este destul de dificilă, întrucît porcii de tip primitiv

⁷⁸ G. Iza, *Samos*, II, 1978, p. 127—136.

⁷⁹ D. Berciu, *Arta...*, p. 64, fig. 18/14 și 43/1.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 21 și fig. 6 a.

⁸¹ P. Alexandrescu, *Dacia*, 28, 1984, p. 86, fig. 1/1, 1/2, 1/3 p. 89 fig. 3/2.

⁸² *Ibidem*, p. 94—95.

⁸³ M. Petrescu Dimbovița, M. Dinu, *op. cit.*, p. 110 și fig. 11/1.

⁸⁴ S. Haimovici, *op. cit.*, p. 147—148.

se aseamăna încă destul de bine cu strămoșii lor mistreții, prezentind botul alungit, greabănul înalt, chiar și coamă, membre subțiri și totodată înalte, deci apar cu un corp relativ svelt și nu îndesat ca la rasele actuale. O deosebire de prim rang este aceea că la mistreț caninii inferiori (defensele) se observă bine, ridicându-se de pe marginea inferioară a fantei bucale și îndreptându-se înapoi și în sus către ochi (aceasta însă numai la indivizii masculi — reprezentind un caracter sexual secundar); o altă deosebire, de mai mică valoare, ar fi aceea că la porc coada apare răsucită.

Un suin (capul lipsește în parte și deci nu putem stabili exact dacă avem a face precis cu un mistreț) a fost găsit la Mezek⁸⁵. Piesa este de bronz, apare realist lucrată și aparține totuși, cu cea mai mare probabilitate, unui mistreț intrucit este foarte mare, avind 80 cm înălțime. Placa de scut de la Panaghiuriște, despre care am mai vorbit⁸⁶, are pe ea, în afară de leu și un suin, pe care îl considerăm de asemenea mistreț, intrucit apare tot atit de mare ca leul. Pe centura de la Loveț⁸⁷ călărețul aruncă lancea spre un mistreț disproporționat de mare și tot odată foarte gracilizat. Tot o scenă de vânătoare este figurată și pe vasul 159 de la Rogozen⁸⁸, mistrețul fiind atacat cu lancea de doi cavaleri cevestrii, o suliță atingind greabănul animalului cu o talie exagerat de mare (pe aceste două ultime reprezentări, dat fiind vorba de scene de vânătoare, am socotit animalele respective, mistreți).

Pe fundul celor trei situle găsite pe teritoriul României, cit și pe aceea de la Rogozen⁸⁹, fiarele atacă câte un suin. La vasul nr. 2 de la Agighiol suinul este cu precizie un mistreț, după cum tot mistreț pare a fi și cel de pe situla de la Rogozen; în ceea ce privește situla actualmente la New York și cea nr. 1 de la Agighiol, doar din context putem spune că avem a face tot cu câte un mistreț și nu cu un porc.

Rezultă astfel că toreuții au prezentat pe odoare dintre suine, cu cea mai mare probabilitate, doar mistreții, nedind importanță porcului. Primii reprezintă animale de vânat de prim rang, pentru a căror obținere era necesară o mare abilitate, vînarea lor fiind grea și foarte primejdioasă, mai ales cînd era executată din apropiere, adică prin lupta corp la corp cu fiara. Doborîrea ei aducea astfel vînătorului o aureolă de erou⁹⁰ (Herakles, pîntec alte fapte de vitejie, a omorît și un mistreț) și probabil de aceea aristocrația traco-geto-dacă o practica cu preferință. De altfel menționăm că și carnivorele mai se ferese, în general, de a ataca mistrețul, preferînd, de exemplu, cervideele.

Cavicornenele sînt prezente în toreutica traco-geto-dacă prin trei grupe: bovinele, ovinele și caprinele. Trebuie să menționăm că se consideră că strămoșii popoarelor indoeuropene au adus cu ei cultul animalelor cornute, reprezentate în imagistică prin capul lor sau chiar prin cornul acestora⁹¹.

Bovinele nu sînt prea frecvente. Ele apar mai întii ca protome dînd baza la o serie de *rhytoni*. Cel mai cunoscut este cel de la Poroina⁹². Aici capul animalului este foarte expresiv și realist redat, tratarea părului de pe frunte fiind sub formă de virtej; aceasta apare ușor convexă. Locurile unde trebuiau să fie coarnele au un diametru mic, arătînd astfel că ele erau gracile și probabil scurte. Astfel capul respectiv se aseamăna cu cel al taurinelor de tip *branchy ceros* tipul crescut cu precădere de către geto-daci⁹³. Un alt rhyton cu cap de bovin este acela din tezaurul de la Borovo⁹⁴, animalul prezentînd de asemenea coarne mici și gracile, dar aici se observă foarte clar factura sa ahenenidă, încît credem că nu poate fi alăturat torenticii propriu-zis tracice.

La Rogozen pe *phiale* cu nr. 94 sînt reprezentate șase capete de bovine văzute din față⁹⁵. Ele prezintă linia intercornuală ușor convexă, coarnele mici și gracile fiind îndreptate în lături, pe frunte părul este executat în virtej formînd un fel de rozetă. Aceleași capete de bovine se găsesc și pe vasul cu nr. 95. Există un număr de aplici ce reprezintă bucranii, cele mai bine cunoscute fiind acelea provenite din tezaurul de la Craiova, unde s-au găsit șase asemenea podoabe executate în argint⁹⁶. La toate, capul este văzut din față, iar coarnele sînt mici și gracile, la cinci dintre ele fiind îndreptate mai întii în lături și apoi cu virful în față, iar la al șaselea exemplar numai lateral. La cele cu coarnele indoite anterior, părul de pe frunte este executat în virtej, formînd o rozetă. La Băiceni apare, de asemenea, pe o aplică circulară capul de bovin, văzut

⁸⁵ I. Venedikov, T. Gherasimov, *op. cit.*, fig. 60.

⁸⁶ Vezi nota 56.

⁸⁷ I. Venedikov, T. Gherasimov, *op. cit.*, fig. 250.

⁸⁸ *Thracian Treasure from Rogozen*, p. 61, fig. 159 a.

⁸⁹ B. Nicolov, *op. cit.*, la 43 p. 41, fig. 1 și p. 42, fig. 5.

⁹⁰ Vezi și cele relatate de P. Alexandrescu, *Dacia*, 27, 1983, p. 62-63.

⁹¹ Hoddinott, *Thracian Treasure from Rogozen*, p. 27.

⁹² D. Berciu, *Arta...*, fig. 106, 107, 108.

⁹³ S. Haimovici, *op. cit.*, p. 193.

⁹⁴ D. Ivanov, *Actes du 11e Congrès Internat. de Thracologie*, I, p. 392-95 și fig. 4.

⁹⁵ *Thracian Treasure from Rogozen*, p. 16 și 47 și fig. 94.

⁹⁶ D. Berciu, *Arta...*, p. 132 și fig. 99.

tot din față, avînd coarne ceva mai groase dar tot scurte, îndreptate lateral și în sus; un cap de bovin, aproape asemănător cu cel de pe aplică, figurează pe obrazarul stîng al coifului, fiind încadrat de cele două păsări-șerpi⁹⁷. Toate aceste capete se încadrează foarte binela tipul de taurin domestic cunoscut sub denumirea de *brachyceros*.

O placă de aur din colecția Severeanu este singura pe care este prezentat întregul animal⁹⁸; acesta are, de asemenea, coarne mici îndreptate lateral și linia intercornuală probabil ușor convexă.

Apare aproape evident că toreuții traco-geți nu s-au gîndit să reprezinte în operele lor, dintre bovine, bourul (*Bos primigenius*), care, deși rar, exista totuși atunci în regiunile sud-est europene, ci doar taurinele domestice (*Bos taurus*), ce desigur nu-și aveau locul în scene de vînătoare. Trebuie să ne gîndim, de aceea, mai degrabă la semnificația lor mitico-religioasă, posibil ca simbol al soarelui, virteful în rozetă reprezentînd poate tocmai astul zilei.

Ovinele sînt slab reprezentate. Le găsim, prin capetele lor, decorînd vase, ca cel de la Strelka⁹⁹, unde registrul superior este alcătuit din capete de berbeci, sau vasul nr. 162 de la Rogozen¹⁰⁰, la care friza superioară are și ea capete de berbeci. Este evident că și pe placa matriță de la Garcinovo¹⁰¹ coarnele ramificate ale cerbului își termină fiecare ramură cu un cap de berbec. Prezentarea unui animal întreg apare însă pe scena de sacrificiu ce decorează ambele obrăzuri de pe coiful de la Coțofenești¹⁰². Capul berbecului (animalul are coarne tipice de ovîn mascul ce descriu un semicerc) apare exagerat de prelung, iar corpul este acoperit cu păr lung, care nu formează însă cîrlionți ca lina.

Se observă că sînt reprezentați numai berbeci și acest lucru ar avea o oarecare semnificație, coarnele fiind poate cele care imprimă caracterul mitico-religios scenelor respective.

Caprinele formează un grup care, este interesant, sînt cantonate în cadrul toreuticii traco-geto-dace, numai pe odoarele care s-au descoperit pe teritoriul României (cu excepția sitului de la Rogozen). Caprele propriu-zise, adică genul *Capra*, este alcătuit din mai multe specii care ridică probleme legate de sistematica lor, intrucît sînt interfertile și vicariante. În mare însă, ele se împart în trei grupe: cea a caprelor *ibex*, care se caracterizează, în general, prin aceea că au coarne lungi, puternice, cu creste transversale foarte pronunțate (deși la capra est-caucaziană -*C. cylindricornis*- din aceeași grupă ele sînt mici și aproape netede), barba nu prea dezvoltată, corpul puternic și talia înaltă; cea a caprelor *aegagrus*, strămoșii celor domestice, la care coarnele sînt ceva mai mici, doar cu tuberculi pe muchia anterioară, au o barbă puternic dezvoltată, iar talia ceva mai joasă decît a primei grupe; în fine cea a lui *C. falconeri* (maciurul) cu coarnele răsucite în șurub și care este răspîndită cel mai spre est, în Afganistan și Belucistan.

Din grupul *ibex*, cea mai cunoscută este capra din Alpi, *C. ibex* (le bouquetin, Steinbock) care avea în trecut un areal mai întins și care, cel mult doar în prima parte a holocenului, se mai găsea în munții din regiunile noastre. Ea are forme apropiate în Pirinei, în vestul Caucazului și în Africa de nord. *Caegagrus* (le bouc sau le passang, Bezoarziege) se găsește actualmente în unele insule din Marea Egee (probabil că în trecut și în sudul Peninsulei Balcanice) și mai spre est, peste Aisa Mică și Iran pînă la fluviul Indus; prin rasele sale domestice este însă răspîndită în toată lumea. Cînușcînd aceste date vom putea mai ușor să stabilim cărei grupe aparțin imaginile caprine de pe odoarele în cauză.

Pe „sabia-emblemă” de la Medgidia, în partea superioară a „tecii” se găsesc doi țapi cu picioarele aduse sub corp¹⁰³; coarnele sînt lungi, au un relief crestă, dar crestăturile sînt mărunte și multe, încît se aseamănă cu niște striuri; noi considerăm că țapii aparțin grupei *aegagrus*. În tezaurul din mormîntul de la Agighiol există două plăci aplicate de aur, cu totul asemănătoare, pe fiecare din ele fiind reprezentat un țap cu capul întors pe spate și picioarele aduse sub cap¹⁰⁴; coarnele apar lungi dar nu puternice și au pe ele coaste în număr relativ mare. Este greu să ne pronunțăm dacă sîntem în fața unui *ibex* sau a unui *aegagrus*, dar prezența bărbii dezvoltate ar pleda pentru acesta din urmă.

⁹⁷ M. Petrescu-Dimbovița, M. Dinu, *op. cit.*, p. 115 și fig. 9/5, p. 108 și fig. 4.

⁹⁸ M. Gramatopol, V. Crăciunescu, *RRHA*, 4, 1967, p. 141, Cat. 49 și pl. 5/2.

⁹⁹ M. Oppermann, *op. cit.*, p. 110 și fig. 45.

¹⁰⁰ *Thracian Treasure from Rogozen*, p. 62, fig. 162 a.

¹⁰¹ I. Venedikov, T. Gherasimov, *op. cit.*, fig. 152.

¹⁰² D. Berciu, *Artu...*, p. 79 și fig. 57, 58.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 19-20 și fig. 5.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 51 și fig. 17/1-2 și 18/8.

Pe cele trei situle provenind din România (cea actualmente la New York, cea cu nr. 1 de la Agighiol și cea cu nr. 2 de la Agighiol), pe aceea de la Rogozen, cit și pe coiful actualmente la Detroit, ca și pe cel de la Peretu¹⁰⁵, există caprine, care, fie că sînt încadrate într-o precesiune, fie că decorează un obrazar al coifului, arată clar că reprezentarea lor are un caracter programatic. Caprele respective, deși au deosebiri minore între ele, datorită probabil matrițelor diferite, miinii diferite care le-a lucrat, sau poate chiar existenței unor ateliere diferite, în care au fost executate odoarele sus arătate prezintă totuși un caracter foarte unitar, avînd o serie de caracteristici conforme, dar și altele neconforme, dintre acestea unele imposibil de explicat. Mai întii coarnele apar foarte puternice și lungi (la Rogozen capra a devenit unicornă), dar este clar că acestea nu sînt de tip *ibex*, căci nu există nicăieri coaste evidente (cel mult striaii multiple) încît noi considerăm că acest caracter a fost voit exagerat, pentru a preciza clar rolul cornului. Barba este, după caz, mai mult sau mai puțin puternică, reprezentînd o caracteristică conformă, dar formațiunea care, aproape în toate cazurile, se ridică, ca un fel de mic corn, pe porțiunea superioară a botului, nu-și găsește o explicație. Micul ieșind triunghiular de pe partea anterioară a gîtului ar reprezenta o formațiune alcătuită din păr mai lung, așa numitul fanon, ce poate apare uneori relativ evident și la caprine. În fine, mica ridicătură de pe partea dorsală a trunchiului, în fața crupei, în măsura în care ar fi asimilată cu o aripă, ar putea exprima celeritatea, care într-adevăr excelează la caprine. Putem spune deci că torentul care a executat imaginile a avut totuși drept prototip un țap, probabil domestic, nicidecum pe *C. ibex* pe care nu avea de unde să o cunoască (nici grecii antici nu o știau) și deci este bine să continuăm a folosi cuvintele curente (țap, bouc, billy goat, Bock) și nu pe cele latinești, care nu au acoperire științifică, cînd nu sînt puse la locul potrivit.

După cit se pare, pentru toate cele trei grupe de cavicorne, imagistica de pe tezaurele de artă reprezintă numai animale domestice, ele neparticipînd la scene de vînătoare. Semnificația lor, așa cum am mai spus, este deci alta, nu întotdeauna explicită, motivația unor scene apărînd deocamdată incomprehensibilă.

Cervideele sînt prezente pe multe obiecte prețioase executate de torenții traco-geto-daci. Uneori ele apar singulare, adesea ca reprezentînd prada unor fiare reale sau fantastice, dar și scene de natură mai complexă, unele dintre ele cu un caracter probabil programatic.

Trebuie să arătăm de la început că întrucît doar masculii de cervidee poartă coarne și de aceea morfologia acestora este un caracter de prim ordin în stabilirea diagnozei specifice, în reprezentările în care figurează exemplare femele se va folosi denumirea de ciută, în lipsa posibilității de a ști cărei specii îi aparține imaginea. De asemenea, pentru masculi, atunci cînd specia va fi imposibil de stabilit exact, pentru un motiv sau altul, vom folosi termenul oarecum generic de cerb.

Protome de cervidee au fost reprezentate pentru a forma baze de *rhytoni*. Un exemplu foarte tipic este în această privință cel descoperit la Bozoveț¹⁰⁶, unde baza reprezintă un cap de ciută, el putînd fi însă de factură grecească¹⁰⁷. Pe o aplică de bronz găsită într-un mormînt de la Sf. Gheorghe¹⁰⁸, este figurat un cerb culcat cu picioarele trase sub corp. O foarte frumoasă aplică reprezentînd un cap de cerb expresiv redat face parte din tezaurul de la Craiova¹⁰⁹, iar în cel de la Agighiol există două aplici cu capete de cerb, foarte stilizate însă¹¹⁰. Pe placa de aur de la Gurbănești¹¹¹, spre dreapta, apare un cerb cu picioarele trase sub corp. Placa matriță de la Garcinovo¹¹² are pe ea ca figură centrală un cerb îngenuchiat cu coarnele stilizat ramificate.

Scenele în care cervideele sînt atacate apar foarte caracteristice, ele figurînd pe aplici dar și pe vase. Astfel, pe o aplică de la Letnița¹¹³ un lup a apucat de grumaz o ciută. Pe un vas de la Borovo¹¹⁴, tot o ciută este înșfăcată de un grifon, iar pe vasul nr. 156 de la Rogozen¹¹⁵, leul atacă

¹⁰⁵ Vezi reprezentările desfășurate în B. Nicolov, *Arheologia*, 28, 3, 1987, p. 40, fig. 3, p. 42, fig. 5 și p. 43 fig. 6.

¹⁰⁶ I. Venedikov, I. Gherasimov *op. cit.*, fig. 121.

¹⁰⁷ Nu ne vom opri asupra rhytonilor, cu baza formată din protome de animale, de la Panaghiuriște, aceștia fiind precis grecești, executați probabil la Lampsacos. Vom menționa că la două dintre ele animalul este evident un cerb lopătar (*Cervus dama*) și nu elan, la al treilea cu cea mai mare probabilitate un macrur (*Capra falconeri*) și la al pa-

trulea o femelă de ovin, deci o oaie, nu un berbec, cum susțin unii.

¹⁰⁸ Z. Szekely, *SCIV*, 11, 1960, p. 376 și fig. 2/1.

¹⁰⁹ D. Berciu, *Ata...*, p. 131, fig. 98.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 66-67, fig. 45/1-2.

¹¹¹ Vezi nota 37.

¹¹² Vezi nota 101.

¹¹³ I. Venedikov, *op. cit.*, la nota 6.

¹¹⁴ Vezi nota 35.

¹¹⁵ Vezi nota 60.

ciuta. O altă aplică de la Letnița¹¹⁶ prezintă pe ea un căprior (*Capreolus capreolus*) și nu un elan, căruia i-a sărit în spate un grifon, așa cum crede I. Venedicov. Pe o aplică, de data aceasta de la Lucovit¹¹⁷, un leu atacă cu cea mai mare probabilitate un cerb roșu sau nobil (*Cervus elaphus*). Vasul nr. 155 de la Rogozen prezintă un leu ce mușcă de grumaz un cerb, care, considerăm noi, este lopătarul (*Cervus dama*)¹¹⁸.

Cerbul lopătar (le daim, Damhirsch) care este mai mic decât cerbul nobil (cam 90 cm înălțime la greabăn și circa 80 kg greutate) era în antichitate foarte larg răspândit în sudul Peninsulei Balcanice, fiind acolo mult mai frecvent decât cerbul nobil și căpriorul. Noi credem că, cel puțin inițial, cervideul care o însoțea în imagistică pe Artemis era un lopătar. Numai un asemenea cerb, în care, conform legendei, a fost transformat vânătorul Acteon, ar fi putut să fie mâncat de proprii săi ciini, căci dacă el ar fi fost un cerb roșu, la care masculul atinge o talie de 1,40 m și o greutate de pînă la 400 kg, lucrul nu ar fi fost posibil.

Pe cele trei situle descoperite pe teritoriul României, pe cea de la Rogozen cit și pe apărătorearea cefeii a coifului de la Peretu sînt figurate cervidee. La Peretu sînt trei cerbi, la care coarnele, ce nu sînt pereche, s-ar apropia cel mai bine de specia cerbului nobil (evident nu de elan), iar indivizii, în general, apar ca o reprezentare conformă. Cei de pe situle fac parte dintr-o procesiune și găsim, pe de o parte, cite un cerb obișnuit și, pe de alta, cite unul cu opt membre (poate o pereche de indivizi aduși în același plan). Cerbii obișnuiți apar și ei oarecum conformi, doar că botul este prea scurt (cu excepția celui de pe vasul nr. 2 de la Agighiol), iar coarnele, ce nu sînt perechi (cu excepția celui de pe vasul de la Rogozen), se apropie de acelea ale speciei cerbului nobil (cel mai mult cu cele ale individului de pe vasul nr. 2 de la Agighiol). Cerbii perechi au însă caractere neconforme cu barba (doar elanul are un fel de barbă, dar prin nimic altceva acești indivizi nu se aseamănă cu *Alces*) și ridicătura triunghiulară de pe partea superioară a botului (care însă nu apare la imaginile de pe toate vasele); formațiunea din partea anteroinferioară a gîtului ar fi însă fanonul. Tot neconforme ar fi creasta de pe gît, împrumutată din lumea saurienilor (mai degrabă însă de la grifoni) și mica aripă de pe spate, care poate ar arăta celeritatea și viteza, atît de necesare unor specii mereu atacate de fiare. Dar întrucît cam aceleași caracteristici le găsim și la caprele cu care cerbii se alătură în procesiune, ele pot avea și o altă semnificație, poate mitico-magico-religioasă care ne scapă; este posibil ca ele să reprezinte doar un caracter pur decorativ și astfel imaginația noastră a mers prea departe.

Așadar, pe reprezentările cu cervidee, figurează, dat fiind posibilitățile destul de limitate de stabilire a diagnozei, doar trei specii, negăsindu-se însă elanul. Totodată se constată că acest grup nu apare în cadrul unor scene de vînătoare, deși este imposibil ca aristocrația traco-geto-dacă să nu fi vînat cervidee (stau mărturie în această privință resturile lor osoase descoperite în cadrul materialului arheozoologic).

Grupul mare al perisodactilelor (imparicopitate), animale de asemenea ierbivore, este reprezentat în toreutica traco-geto-dacă, numai prin acvide (deși, după unii, fiarele de pe fundul situlelor de la Agighiol ar fi rinoceri¹¹⁹). Dintre ecvide, doar calul domestic este prezent, neapărînd în imagistică nici o specie sălbatică.

Calul apare foarte bine reprezentat, fapt care nu trebuie să ne mire, dat fiind locul de prim ordin pe care-l ocupa în activitățile vînătorești și războinice ale aristocrației traco-geto-dace, dar totodată și în viața mitică-magico-religioasă a acestora. Este cazul să arătăm că doar această specie a fost supusă de geți unei selecții, rezultînd astfel tipul calului de elită cunoscut și apreciat de către lumea elenă, iar apoi elenistică și romană¹²⁰. El este prezentat, în general, în scene, înhămat la car, încălecat de cavaleri de obicei în luptă sau la vînătoare, dar și singular, mai cu seamă ca protome pe aplice, mai ales aplice în vîrtej. Îl găsim figurat pe vase, coifuri, cnemide, falere, aplice (folosite de altfel la decorarea harnașamentului cailor) și pe bijuterii ca centuri, brățări, coliere.

Astfel pe vasul nr. 157 de la Rogozen¹²¹ se găsesc față în față două care cu patru roți (la fiecare dintre ele fiind înhămați cite patru cai înaripați), în care se găsesc cite două personaje. Este evident că scena are caracter mitico-religios, caii înaripați fiind aceia care conduc carul solar,

¹¹⁶ Vezi nota 34.

¹¹⁷ M. Gramatopol, *Artă și arheologie...*, pl. 24, c.

¹¹⁸ Vezi nota 62.

¹¹⁹ R. Vulcănescu, *op. cit.*, figura și explicația ei de la pag. 497.

¹²⁰ S. Haimovici, *op. cit.*, p. 150.

¹²¹ B. Nicolov, *Izkustvo*, 6/1986, p. 23 și 25.

sau sînt mesageri ai astrului zilei. De asemenea pe vasul de la Vrața¹²² sînt reprezentate două care cu cîte două roți, fiecare dintre ele avînd un conducător care strunește cei trei cai înhămați, cai obișnuiți, nînaripați. Menționăm că pe coiful de la Băiceni¹²³, pe apărătoarea celei, se găsește o pereche de cai aripați în mișcare, reproduși din profil; au însă ghiare în loc de copite.

Caracterele cailor geșilor pot fi bine surprinse din studiul cavalerilor ecvestrii de pe coiful de la Agighiol și de pe cnemida nr. 1 găsită în același mormînt¹²⁴. Se poate astfel distinge că acești cai sînt înalți, cu membre lungi, au capul relativ mic și fin, gîtul de asemenea lung și nu masiv; ei se aseamănă cu caii de elită, așa cum aceștia au fost caracterizați pe baza materialului arheozologic. Cai, de asemenea înalți, apar și pe centura de la Lovet¹²⁵, iar tot un asemenea cal este călărit de cavalerul de pe aplica de la Lucovit¹²⁶. În etapa dacică, calul călărețului de pe falera de la Surcea¹²⁷ are aceleași caractere. Dacă urmărim însă cavalerii ecvestri de pe aplicile de la Letnița¹²⁸, constatăm că aceștia călăresc niște cai mai scunzi, aproximativ cu 20 cm decît cei pomeniți înainte, întucit picioarele oamenilor ajung pînă la pămînt; capul calului este mai mare, iar gîtul scurt și gros, dar totuși membrele apar proporționate. Pe un vas din colecția Severeanu¹²⁹, pe care se văd cavalerii ecvestri înzăuați, ca și cei de la Letnița, caii sînt de asemenea scunzi, încît picioarele călăreților ating pămîntul. Pe falera de la Letnița¹³⁰, cu opt capete de cai, care parcă se urmăresc, se constată de asemenea capul mare și gîtul scurt și gros. Așadar putem constata că unii torcuți (sau unele ateliere) nu reprezentau pe obiectele prețioase, întotdeauna, cai de elită ci unegri și caii obișnuiți, „de duzină”, nefolosii de obicei de aristocrație pentru lupte, vinătoare sau activități magico-religioase.

Aplicile cu protome de cai sînt în număr foarte mare. Este de citat mai întîi o aplică frontală ce provine din tezaurul de la Băiceni¹³¹. Capul calului are botul alungit cu buze proeminente, iar gura fiind întredeschisă, apare la vedere limba; figura exprimă parcă liniște și blîndețe, dar caracterul apotropaic este dat de fiarele figurate pe discul anterior al aplicii, animale fantastice despre care am vorbit. În cadrul tezaurului de la Agighiol, Peretu, Băiceni există aplici în vîrtej care prezintă capul și gîtul calului, unele avînd trei, altele patru capete. Mai bogat în asemenea tip de aplici este tezaurul de la Craiova; unele dintre ele, avînd gura deschisă și falca superioară cu nasul proeminent, au fost calificate de H. Schmidt drept „Hunde-ähnlich”, dar pe bună dreptate D. Berciu¹³², după caracteristica generală a capului și după coamă, le-a considerat a fi protome de cai.

La Băiceni s-au găsit o brățară și un colier fragmentar care se termină cu capete de cai¹³³, fapt foarte puțin obișnuit, căci am constatat la capitolul ofidieni, că de obicei, asemenea bijuterii au partea terminală transformată în capete de șarpe, care se pretează foarte bine pentru acest lucru. Capetele de cai au botul alungit (caracteristic ecvidelor), dar prezintă totodată o pereche de coarne subțiri și costate care pornind de pe frunte, trec pe sub urechi alcătuiind un arc cu concavitate în sus, iar apoi se îndreaptă pe sub ochi către baza botului; pe fruntea protomelor cabaline se găsește o rozetă (semm al soarelui?). St. Burda¹³⁴ consideră capetele cailor încornorați ca fiind în realitate de bivoli. Trebuie să ai multă imaginație ca să poți afirma acest lucru: mai întîi, bovinele au un bot mai scurt decît ecvidele; coarnele la bivoli se îndreaptă lateral și posterior, nefiind costate și nici gracile, ci din contră, foarte masive; totodată, în antichitate, bivoli, originari din sud-estul Asiei, nu erau cunoscuți în Europa, ei fiind introduși în regiunile noastre abia de către avari și bulgari¹³⁵. Credem că trebuie considerate coarnele, ce nu sînt conforme speciei, ca adăugarea unui atribut al puterii, pentru cei ce purtau respectivele bijuterii.

Am trecut în revistă acele grupe și specii de animale pe care torcuții traco-geto-daci le reprezentau pe odoare și am căutat să evidențiem unele dintre caracteristicile lor și, unde a fost cu putință, mobilul care i-a determinat pe aceștia să le aleagă tocmai pe ele, din cadrul lumii animale, pentru a le transpune pe obiectele de artă.

Un loc de prim rang este ocupat de animalele de pradă, fie ele păsări, fie mamifere, dar și animale fantastice avimamaliene (grifoni propriu-ziși) sau mamifere aripate, unele și cu alte caracte-

¹²² I. Venedikov, T. Gherasimov, *op. cit.*, fig. 135—157.

¹²³ M. Petrescu-Dimbovița, M. Dinu, *op. cit.*, p. 108 și fig. 4.

¹²⁴ D. Berciu, *Arta...*, fig. 9, 10, 11, 13.

¹²⁵ Vezi nota 87.

¹²⁶ M. Oppermann, *op. cit.*, p. 128 și fig. 77.

¹²⁷ Vezi nota 23.

¹²⁸ Vezi I. Venedikov, la nota 6.

¹²⁹ M. Gramatopol, R.R.H.A., 7, 1970, p. 133, fig. 5—7.

¹³⁰ I. Venedikov, lucrarea de la nota 6.

¹³¹ M. Petrescu-Dimbovița, M. Dinu, *op. cit.*, p. 112 și fig. 11/1.

¹³² D. Berciu, *Arta...*, p. 126 și fig. 88, 1—2.

¹³³ M. Petrescu-Dimbovița, M. Dinu, *op. cit.*, p. 108—109, și fig. 5, 6/1, 9-1 și 10/1.

¹³⁴ St. Burda, *op. cit.*, nota 80 la p. 52.

¹³⁵ S. Bökönyi, *History of domestic mammals in central and eastern Europe*, Budapesta, 1974 p. 151.

tere neconforme. În ceea ce privește ființele fantastice trebuie să spunem că termenul acesta este folosit de noi, astăzi, în cunoștință perfectă a lumii animale actuale și chiar trecute; este foarte probabil ca anticii să fi dat însă acestora statut de animal real, fiind convinși de existența lor (să nu uităm că pînă în pragul timpurilor moderne, apăreau tratate, să le spunem pseudoștiințifice, în care autorii descriau și chiar sistematizau o serie întreagă de ființe evident imaginare). Menționăm apoi ofidienii, care într-o bună măsură sînt figurați doar ca simbol al unor atribute, același lucru fiind aproape întru totul valabil pentru pești și iepuri. Copitatele sînt reprezentate prin sălbăticiuni și prin animale domestice. Dintre primele, mistrețul apare în postura de animal vînat de om, dar și prins de fiare, iar cervideele numai ca apucate de către acestea din urmă. Între cele domestice, găsim pe de o parte cornutele: taurinele, caprinele, ovinele, iar pe de altă parte calul; ele nu apar niciodată în postura de animale atacate de prădătoare. Ciinele, tot animal domestic, se găsește în general, doar ca însoțitor al omului.

Trebuie să arătăm că, exceptînd ființele fantastice, despre al căror caracter special am vorbit mai sus, toreuții traco-geto-daci au reprezentat pe operele de artă speciile de animale din zona noastră, ale căror caracteristici le erau deci cunoscute, adăugînd cel mult unele caractere neconforme sau hipertrofiindu-le pe altele, probabil mai ales pentru a le conferi atribute de natură mitico-magico-religioasă. Animalele din alte regiuni, poate cu excepția hienei, nu figurează în imagistica creată de ei, cunoscut fiind faptul că în Orientul Apropiat și Mijlociu găsim reprezentate pe opere de artă o serie de specii ca: boul cu cocoasă (zebu), cămila, antilopele, măgarul, ghepardul ș.a.¹⁸⁶, pe care însă nu le-au asimilat pentru a le transpune în imagini.

Menționăm, de asemenea, că ierarhizarea frecvenței diferitelor grupe și specii în toreutică nu reflectă deloc ponderea pe care ele o au în economia traco-geto-dacă, așa cum apare ea în conformitate cu cele stabilite pe baza studiului materialului paleofaunistic găsit în așezările geto-dace. Conform acestor date, ofidienii și păsările de pradă nu au fost folosite, în alimentație, decît poate doar accidental. Carnivorele erau cu mult mai puțin vîinate decît cervideele sau mistrețul, care constituiau cel mai important obiect al vînaătorii. Animalele domestice apar bineînțeles ca cele mai frecvente, iar dintre acestea, locul prim era ocupat de taurine, calul plasîndu-se de obicei abia după ovicaprine și porcine (am văzut că acestea din urmă nici nu figurează pe imaginile toreuților). Desigur, alte criterii decît cel economic trebuie luate în considerare pentru stabilirea acestei ierarhizări în cadrul operelor de artă traco-geto-dace.

Observation concernant le motif animalier dans la toreutique thraco-géto-dace

RÉSUMÉ

L'auteur s'est proposé d'étudier le motif zoomorphe dans la toreutique thraco-géto-dace durant l'époque La Tène et encore plus tard, dans l'étape dace jusqu'au commencement du IIe siècle n.è., spécialement sur l'espace compris entre les deux rivages du Danube et le Bassin carpatique tout entier.

On a passé en revue les animaux représentés sur les oeuvres des toreutes en les étudiant dans leur ordre systématique: les poissons, les ophidiens, les oiseaux, parmi lesquels on trouve surtout des rapaces et même des êtres fantastiques aviophidiens et avimammaliens, c'est à dire des griffons. Suivent les mammifères parmi lesquels figurent premièrement les carnivores comme le loup, l'ours et surtout le lion, mais aussi des fauves ailés-bêtes imaginaires; le chien a une place mineure. Les ongulés sont représentés par les sauvages: le sanglier et les cervidés et les domestiques: taurins, ovins, caprins et surtout le cheval.

On analyse les caractéristiques typiques et atypiques des espèces citées et on tâche de les expliquer. On constate même que les toreutes ont représenté dans leurs images seulement les espèces locales et on ne trouve pas des animaux exotiques ou ceux qui figurent sur les oeuvres originaires de l'Orient.

¹⁸⁶ B. Brentjes, *Die Haustierewrdung im Orient*, 1965. Aducem, de asemenea, mulțumiri colegului Radu Florescu care ne-a pus la dispoziție o serie de cărți și cataloage de

expoziții pentru a putea cunoaște mai bine arta din Urartu, Luristan, cea asiriană și iraniano-ahemenidă.

